

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23)

ВІДГУК

офіційного опонента

**на дисертацію Камінського Ігоря Івановича на тему
«Міжнародно-правова характеристика застосування незбройної сили»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право**

Актуальність дисертаційного дослідження Камінського І. І. може бути визначена насамперед тим, що останнім часом в міжнародних відносинах поширеною практикою стало застосування примусу, відмінного від того, що в міжнародному праві прийнято називати збройним примусом. Держави та інші суб'єкти міжнародного права все частіше прагнуть досягти власних інтересів опосередковано, не вдаючись безпосередньо до збройної сили. Деякі дії такого примусу є відомими вже порівняно давно (економічні, політичні тощо), а деякі виникли внаслідок глобалізації міжнародних відносин, пов'язаних особливо з бурхливим розвитком науково-технічного прогресу (інформаційно-психологічні, кібернетичні та ін.).

В міру того як застосування таких заходів почало становити велику небезпеку для стабільності міжнародних відносин міжнародне співтовариство на міжнародно-правовому рівні вживає заходів з метою запобігти застосуванню державами різних видів не збройного примусу. Але досі відсутній єдиний підхід до точного визначення таких дій, їх міжнародно-правової кваліфікації, заборони чи обмеження в застосуванні. Все це свідчить про актуальність даного дослідження, яке уявляється багато в чому новаційним й таким, що має велике теоретичне і практичне значення. Уявляється також, що висвітлення цієї проблематики з позиції міжнародного права може розширити зміст поняття «гібридна війна», додавши до

його політичного визначення, що сьогодні превалює, міжнародно-правові ознаки, кваліфікувавши діяння, що його характеризують в широкому значенні.

Не можна не вказати й на те, що актуальність обраної теми дисертації також зумовлена відомою ситуацією, що склалася в Україні, адже чимало загроз національній безпеці країни походять саме із незбройної сфери. Дослідження міжнародно-правової сфери застосування незбройної сили може сприяти встановленню предметної межі цього явища, з'ясувати міжнародно-правову основу відносин застосування незбройної сили для визначення правової позиції України щодо застосування проти неї окремих видів незбройної сили.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Обравши як предмет дослідження міжнародно-правову характеристику застосування незбройної сили, автор цілком закономірно акцентував увагу на таких ключових аспектах проблеми, як з'ясування розуміння поняття «сила» на трьох рівнях: філософії, теорії міжнародних відносин та доктрини міжнародного права; обґрунтування дуалістичної природи сили, яка включає збройний та незбройний складові, виходячи з основних принципів міжнародного права: заборони погрози силою або її застосування; невтручання у внутрішні справи держав; визначення міжнародно-правових ознак заборони звернення до незбройної сили; сформування методології міжнародно-правової оцінки застосування кібернетичної сили з огляду на її особливості; встановлення та систематизація винятків з міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили; аналіз загальних та особливих питань міжнародно-правової відповідальності держав та міжнародних (міжурядових) організацій за діяння застосування незбройної сили.

Теоретичну основу цього дослідження складають праці вітчизняних і зарубіжних представників науки міжнародного права й інших наук, які прямо й опосередковано ставили питання про існування незбройної сили та досліджували окремі сторони її міжнародно-правової характеристики. Слід відзначити залучення до джерельної бази значної кількості відповідних міжнародно-правових актів та правозастосовних актів міжнародних судово-арбітражних органів щодо окремих

аспектів застосування незбройної сили, які склали нормативну та емпіричну основу дослідження.

Методологія дисертації ґрунтується як на класичній, так і постнекласичній парадигмі юриспруденції. Так, застосовуючи діалектичний, історичний, системно-структурний, формально-юридичний та інші наукові методи, а також принципи міждисциплінарності, плюралізму, додатковості та інтерсуб'єктності, дослідник робить достовірні і обґрунтовані висновки щодо необхідності розгляду категорії «сила» як із теоретичного боку, так і з позиції її філософського осягнення; класифікації застосування незбройної сили; характеристики особливостей міжнародно-правової відповідальності за акти застосування незбройної сили тощо.

Наукова новизна і практична значущість одержаних результатів. Наукова новизна цього дисертаційного дослідження полягає, передусім, в тому, що воно, по суті, є першим в Україні комплексним дослідженням, присвяченим міжнародно-правовій характеристиці застосування незбройної сили.

Наукова новизна отриманих автором дисертації результатів, зокрема, полягає в наступному:

визначено міжнародно-правові межі застосування незбройної сили, критерієм для якого є поняття сили як широкої міжнародно-правової категорії, що характеризується дуалістичною природою включно зі збройним та незбройним складовими;

дисертантом встановлено, що з міжнародно-правового погляду застосування незбройної сили слід розглядати як обмежений міжнародним правом вплив одного суб'єкта міжнародного права (держави, міжнародної (міжурядової) організації, недержавних акторів) на іншого заходами, що не є збройними (незбройними заходами), з метою змінити поведінку останнього;

дисертантом доведено, що застосування незбройної сили проти будь-якої держави завжди є незбройною формою втручання в справи, що належать до її внутрішньої компетенції, що заборонене міжнародно-правовим принципом невтручання у внутр. справи держав;

дисертант вдосконалив методологічні підходи до розмежування застосування

кіберсили як збройної та незбройної шляхом виділення критерію спричинення фізичної шкоди матеріальним об'єктам, а також життю і здоров'ю людей, що дає підставу вважати такі дії протиправними з точки зору міжнародного права; впливає на міжнародно-правову основу її заборони;

дисертантом вдосконалено систему винятків з міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили (правомірного застосування незбройної сили), до якої входять: 1) заходи, не пов'язані з використанням збройних сил на підставі рішень Ради Безпеки ООН щодо загроз миру, порушень миру та актів агресії (розділ VII Статуту ООН); 2) контрзаходи потерпілої держави для спонукання держави-порушниці припинити міжнародно-протиправне діяння; 3) застосування незбройної сили проти держави-порушниці з боку третіх держав, якщо її міжнародно-протиправне діяння становить порушення зобов'язання *erga omnes*; 4) застосування державами заходів невоєнного характеру в межах концепції «*Responsibility to protect*» (R2P); 5) застосування заходів міжнародно-правової відповідальності;

Викладені в дослідженні положення можуть бути використані в: науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку концепції незбройної сили, дослідження міжнародно-правових підстав заборони її застосування, а також для поглиблення міжнародно-правової характеристики окремих видів її застосування; правотворчій діяльності – під час розробки нових та внесення змін до чинних міжнародно-правових актів, які регламентують застосування незбройної сили; правозастосовній діяльності – для формування правових позицій суб'єктів міжнародного права у разі застосування проти них незбройної сили; навчальному процесі – для вдосконалення навчальних дисциплін «Міжнародне право», «Право міжнародної безпеки», «Право міжнародної відповідальності» та ін.

Оцінка змісту дисертації. Структура та зміст дисертаційного дослідження зумовлені поставленою метою та дослідницькими завданнями. В дисертації в логічній послідовності розкрито основні аспекти теми, зроблено відповідні висновки та надано рекомендації.

Перший розділ дисертації присвячений дослідженню та систематизації

теоретичних напрацювань філософів, теоретиків міжнародних відносин та представників доктрини міжнародного права щодо категорії «сила», а також її розгляду через призму міжнародного права з позиції дуальної сутності «сили». Слід наголосити на зробленому автором висновку, за яким практично всі підходи щодо розуміння категорії «сила» в теорії міжнародних відносин можна звести до двох базових напрямів: а) атрибутивного – розуміння сили як певних специфічних характеристик або якостей її носіїв та; б) поведінкового, спрямованого на зміну поведінки суб'єктів (ст. 42-43).

Заслуговує на увагу також здійснене дослідження та періодизація розуміння «сили» у міжнародному праві. Автор в цілому правильно диференціює еволюцію уявлень про «силу» на такі, що походять з доктрини і договірної міжнародного права. Ця диференціація вплинула на виокремлення історичних етапів, які характеризуються схожими ознаками щодо розуміння категорії «сила» (ст. 55). Крім збройного та незбройного складових застосування сили в дослідженні запропоновано поняття «зброя». Згідно з визначенням дисертанта, зброя є об'єктом матеріального світу, дія якого ґрунтується на будь-якому принципі фізичного ураження та який спеціально створений або переобладнаний для знищення, пошкодження чи порушення нормального функціонування будь-яких матеріальних об'єктів, а також для знищення населення, компонентів біосфери або для завдання їм шкоди. (ст. 71). Застосування же незбройної сили дисертант представляє як обмежений міжнародним правом вплив одного суб'єкта міжнародного права (держави, міжнародної (міжурядової) організації, недержавних акторів) на іншого незбройними заходами з метою змінити поведінку останнього (ст. 72). Можна погодитися із запропонованими автором критеріями класифікації застосування незбройної сили, серед яких: відповідність міжнародному праву; характер заходів впливу; інтегрованість у міжнародний збройний конфлікт; суб'єкт застосування (ст. 74).

У другому розділі дисертації досліджується основа міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили, з'ясовуються особливості міжнародно-правової оцінки застосування кіберсили, а також встановлені винятки з

міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили. Слід погодитися з автором, що принцип заборони погрози силою або її застосування, з огляду на закономірності правозастосування на сучасному етапі розвитку міжнародного права, тлумачиться як такий, що стосується в цілому збройної сили, тобто не може розцінюватися як правова підстава заборони застосування саме незбройної сили (ст. 83-84). У зв'язку з цим автор досліджує принцип невтручання у справи, які входять до внутрішньої компетенції держав з погляду його оцінки як основи міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили. Така оцінка дана дисертантом як на теоретичному рівні, так і ґрунтувалася на міжнародних прецедентах застосування незбройної сили, які мали місце у практиці міжнародних відносин в останній період.

На окрему увагу заслуговує зроблений в дисертаційному дослідженні акцент на залежності міжнародно-правової оцінки застосування незбройної сили від способу силового впливу (*modus operandi*). Зокрема, автор диференціював (реальні та гіпотетичні) випадки застосування кіберсили на дві групи, які різняться з погляду спричинених наслідків, а також принципу дії використовуваних механізмів впливу (ст. 109-110). На підставі такої класифікації автор зробив правильний висновок: якщо застосуванням кіберсили не було завдано фізичну шкоду матеріальним об'єктам, а також життю і здоров'ю людей, таку кіберсилу необхідно характеризувати як незбройну. Заслуговує на увагу зроблене автором спостереження, що важливою складовою кваліфікації кіберсили є контекстуальний елемент – наявність/відсутність збройного конфлікту в момент її застосування (ст. 122). Звідси логічно випливає, що перелік міжнародно-правових підстав заборони застосування збройної та незбройної кіберсили є відмінним – основою такої заборони є, відповідно, принцип заборони погрози силою або її застосування та принцип невтручання у внутрішні справи держав (ст. 123).

Інтерес представляє дослідження винятків із міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили. Можна погодитися з думкою дисертанта, що винятки щодо заборони «втручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави» впливають як зі звичаєвого, так і з договірною

міжнародного права. Автор аналізує виняток, закріплений безпосередньо в Статуті ООН (п. 7 ч. 2), де встановлено зміст даного принципу. Заборона принципу невтручання не поширюється на застосування заходів, не пов'язаних з використанням збройних сил на підставі рішень Ради Безпеки ООН щодо загроз миру, порушень миру та актів агресії (розділ VII). Надалі автор переходить до інших винятків, що мають звичаєво-правову природу, до яких дисертант відносить застосування незбройної сили потерпілою державою проти держави-порушниці у формі контрзаходів (ст. 137); застосування незбройної сили проти держави-порушниці з боку третіх держав, якщо її міжнародно-протиправне діяння становить порушення зобов'язання *erga omnes* (ст. 139-140). Крім того, автор слушно виокремлює такі випадки правомірного застосування незбройної сили як реалізація державами заходів невоєнного характеру в межах концепції «*Responsibility to protect*» (R2P), а також застосування заходів міжнародно-правової відповідальності (ст. 145).

Третій розділ дисертації присвячений аналізу застосування норм, що регламентують ключові моменти притягнення суб'єктів міжнародного права до міжнародно-правової відповідальності за застосування незбройної сили. Дисертант вважає, що внаслідок відсутності постійної інституції, уповноваженої розглядати питання притягнення міжнародних (міжурядових) організацій до відповідальності з приводу широкого кола міжнародно-правових питань, включаючи застосування незбройної сили, потерпілі сторони не можуть повною мірою реалізувати своє право на доступ до правосуддя. Як вирішення цієї проблеми він пропонує внести зміни до Статуту Міжнародного Суду ООН, передбачивши, що міжнародна (міжурядова) організація також може бути стороною в справах, що розглядаються цим судом з питань її міжнародно-правової відповідальності (ст. 171).

Представляється, що ця пропозиція є абсолютно нереальною внаслідок багатьох політичних, правових та організаційних чинників. Такого роду зміни в Статуті Міжнародного Суду ООН, який є невід'ємною складовою Статуту ООН, не є простим актом внесення змін. Для того, щоб прийняти Статут ООН необхідна була не більше і не менше як перемога над фашизмом у Другій світовій війні. Навіть

статті про відповідальність держав, розроблені Комісією міжнародного права ООН, були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у 2001 тільки для відома. Це ж саме стосується відповідальності міжнародних організацій, проект якої підготовлений Комісією міжнародного права ООН, також був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН в 2011 р. також лише для відома. Та про які зміни в такому узгодженому акті як Статут Міжнародного Суду ООН може йти мова взагалі та особливо в сучасний період хаосу міжнародних відносин та падіння авторитету міжнародного права.

Водночас слід позитивно відзначити важливість зробленого дисертантом аналізу особливостей застосування кіберсили, визначення технічних характеристик кіберпростору, які ускладнюють реалізацію того чи іншого правила атрибуції діяння держави в процесі такого застосування. Дисертант пропонує притягати до міжнародної відповідальності державу, яка не здійснила необхідних заходів для запобігання застосуванню кіберсили (ст. 179). В дисертації зазначається, що ускладнення можуть виникати також в процесі встановлення факту, що конкретний захід впливу є, власне, застосуванням незбройної сили; або щодо правильної кваліфікації акту застосування кіберсили (як збройної або як незбройної), що, безумовно, впливатиме на настання негативних наслідків відповідальності для винного суб'єкта. У таких випадках, наголошує автор, необхідно керуватися встановленими критеріями втручання та брати до уваги характер наслідків застосування кіберсили (ст. 188-189).

Зауваження і дискусійні положення дисертації.

1. В підрозділі 1.2. «Еволюція поглядів на категорію «сила» в доктрині міжнародного права» автор виокремив шість етапів розвитку уявлень про досліджувану категорію. Виникає, однак, питання, які критерії розмежування етапів були поставлені в основу цієї періодизації, адже у змістовому аспекті другий та третій етапи частково накладаються один на одного.

2. На с. 72 автор дає визначення застосуванню незбройної сили, в якому серед суб'єктів міжнародного права згадуються «недержавні актори», що потребує додаткового роз'яснення та конкретизації цієї категорії.

3. На с. 123 автор вказує, що «до випадків збройної кіберсили застосовується

режим міжнародного гуманітарного права, що змушує учасників кібероперацій дотримуватися його норм та принципів». Такий висновок можна вважати доцільним у разі міжнародного збройного конфлікту, однак чи є обґрунтованим це положення, якщо відсутня ситуація, що кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт?

4. В підрозділі 2.1. «Принцип невтручання як основа міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили» встановлено, що безпосередні юридичні підстави заборони містяться в Декларації про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав та захист їхньої незалежності та суверенітету 1965 р., Заключному акті НБСЄ 1975 р. та Декларації про неприпустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 р. Вказані прийняті резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, і, отже, мають рекомендаційний характер. Виникає питання, чи можна вважати їх юридичними підставами заборони застосування незбройної сили.

5. В підрозділі 2.3. «Винятки з міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили» виокремлені, серед інших, такі винятки як заходи, не пов'язані з використанням збройних сил на підставі рішень Ради Безпеки ООН щодо загроз миру, порушень миру та актів агресії (розділ VII Статуту ООН) та заходи невоєнного характеру в межах концепції «*Responsibility to protect*». Виникає питання щодо обґрунтованості виокремлення останньої групи заходів, адже правовою підставою їхнього застосування є все ті ж рішення Ради Безпеки ООН.

Висловлені зауваження, однак, не знижують в цілому належний рівень даного дисертаційного дослідження та його позитивну оцінку.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Дисертація є комплексним, узагальненим дослідженням та відзначається досить високим науково-теоретичним рівнем, глибокою розробкою важливої наукової проблеми, що має практичне значення, новизною підходу до вирішення поставлених в ній завдань і обґрунтованістю основних положень.

Робота цілком відповідає спеціальності 12.00.11 – міжнародне право. Результати дослідження достатньо повно і широко висвітлено у тринадцяти

наукових публікаціях автора. Апробація отриманих результатів на міжнародних науково-практичних конференціях підтверджує актуальність та ґрунтовність виконаного дослідження.

Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави для висновку, що за структурою та змістом він відповідає вимогам, що ставляться МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого Камінським І. І. дисертаційного дослідження. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

ВИСНОВОК

Зважаючи на вищевикладене можна зробити висновок, що дисертація Камінського Ігоря Івановича «Міжнародно-правова характеристика застосування незбройної сили» відповідає вимогам МОН України до кваліфікаційних наукових праць такого рівня, а також п. п. 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор – Камінський Ігор Іванович на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділу міжнародного права та
порівняльного правознавства
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

В. Н. Денисов

22.05.2018

